

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Груєва О.В.

Методологічні засади аналізу політичного акціонізму

Досліджено політичний акціонізм як сукупність театралізованих форм політичної участі, зазвичай, протестного та провокаційного характеру. Визначено оптимальні для його вивчення методології: символічний інтеракціонізм і постмодернізм. Акцентовано на особливостях аналізу акціонізму під кутом зору вказаних методологій. Окреслено переваги та недоліки, характерні для політологічного аналізу за допомогою названих методологій.

Ключові слова: політичний акціонізм, методологія політологічного дослідження, постмодернізм, символічний інтеракціонізм.

Исследуется политический акционизм как совокупность театрализованных форм политического участия, обычно протестного и провокационного характера. Определены оптимальные для его изучения методологии: символический интеракционизм и постмодернизм. Акцентировано на особенностях анализа акционизма с точки

зрения указанных методологий. Определены преимущества и недостатки, характерные для политологического анализа с помощью указанных методологий.

Ключевые слова: политический акционизм, методология политологического исследования, постмодернизм, символический интеракционизм.

The article examines political actionism a complex of dramatized forms of political participation, mostly of protest and provocative character. Post-modernism and symbolic interactionism were determined as the optimal methodologies for its study. Attention is focused on the specifics of actionism analysis from the perspective of each of the determined methodologies. The advantages and disadvantages characteristic for political analysis by means of the abovementioned methodologies were outlined.

Key words: political actionism, political research methodology, postmodernism, symbolic interactionism.

УДК 321:323.225

Груєва О.В.,

аспірант кафедри політичних наук і права ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

В останні роки у суспільно-політичному житті спостерігається стійкий інтерес до ігрових форматів донесення ідей. Політичний акціонізм є сукупністю театралізованих форм політичної участі, зазвичай, протестного і провокаційного характеру. Акціонізм є «мистецтвом дії», у якому розігрується певна «вистава» або провокується якась «подія». Найяскравішими формами «мистецтва дії» у політиці є гепенінг, перформанс, стрит-арт та інші прояви мистецького протесту на суспільно-політичну проблематику.

В основі політичного акціонізму лежить розуміння сутності акції як дії, творчої за характером, сміливої, нестандартної, інноваційної. Акцією є заплановане мистецьке дійство (у нашому випадку – з ідеологічним, соціальним забарвленням), здійснюване митцем (групою митців); воно спрямоване на досягнення певної, значущої для виконавця (перформера, стрит-артера та ін.) мети. Акція є дією публічною, а точніше – вона створює безпосередню публічність через пряму дію. Як правило, вчинення такого творчого акту є самоціллю й основним змістом художнього висловлювання акції.

Акціоніст не завжди може припустити, як пройде його акція, але він завжди знає, якого ефекту (результату) хоче досягти, адже мистецтво в цьому випадку виступає в ролі політики свободи. Наприклад, у художній акції «Туша» (2013 р.) російського акціоніста П. Павленського митець роздягнений і

обмотаний колючим дротом ліг біля будівлі законодавчих зборів Санкт-Петербурга; цим він символізував «існування людини в репресивній законодавчій системі»; а підтримуючи засуджених учасниць феміністичної панк-групи «Pussy Riot», П. Павленський зашив собі рот, стоячи на тлі Казанського собору (акція «Шов», 2012 р.). Власне акції групи «Pussy Riot», як й іншої групи – «Война», також є політичним акціонізмом.

Своїми вчинками акціоністи утверджують цінність політики. Політичний акціонізм дає змогу представити політику поза її класичними формами, по-новому побачити політичну роль і силу мистецтва. Акціоністи кидають виклик державній владі, критикують нав'язані міфи у формі публічно здійснених вчинків як мистецьких акцій. Вочевидь, сила такого мистецького впливу потужна, і суспільство відзначає її; наприклад, правозахисна організація Human Rights Foundation із 2012 р. присуджує премію ім. В. Гавела «За креативний протест».

Постає проблема вибору оптимальної методології, адаптивної для вивчення таких авангардних практик, які є характерні для аналізу політичного акціонізму. На нашу думку, це символічний інтеракціонізм і постмодернізм, методологічний потенціал яких і буде предметом нашого аналізу.

Ігровий різновид соціально-політичної взаємодії набув статусу наукової проблеми в західній гуманітаристиці (М. Вебер, Ч. Кулі, Дж. Д'юї, Дж. Мід). Цей напрям дістав згодом назву інтер-

акціонізму, який, у свою чергу, має два різновиди, що конкурують: рольовий і символічний інтеракціонізм. Відгалуженням символічного інтеракціонізму став так званий драматургічний (соціодраматургічний, соціотеатральний) метод, представлений найперше В. Тернером, І. Гофманом, К.Д. Бурком, Г. Дж. Мак-Коллом та ін.

Головною особливістю символічного інтеракціонізму є аналіз соціальної взаємодії на ґрунті символічного змісту, що вкладають у свої конкретні дії люди. Він ґрунтується на переконанні, що природа людини й упорядкованість суспільного життя є продуктом соціальної комунікації, повсякденної взаємодії людей, постійного взаємного пристосування. Соціальна взаємодія (інтеракція) при цьому розглядається як така, що відбувається не безпосередньо (за схемою «стимул – реакція»), а опосередковується символічними засобами, яким кожен учасник взаємодії надає відповідного значення. Символічними посередниками взаємодії здебільшого є слова, але виконувати цю функцію можуть будь-які предмети або дії (наприклад, вираз обличчя, жест тощо – якраз те, що театралізує політику).

Для вивчення різноманітних форматів політичного акціонізму доречно використання методологічного потенціалу рольового інтеракціонізму, який основним комунікативно дієвим знаряддям визначає роль. Його представники інтерпретують роль як деяку модель бажаної чи необхідної поведінки, яку суспільне оточення приписує конкретному суб'єкту дії, аби схематизувати, тобто окреслити формальний контур бажаної чи необхідної поведінки.

У роботах канадського дослідника Е. Гофмана («Уявлення себе в повсякденному житті» (1959), «Зіткнення» (1961), «Ритуал взаємодії» (1972) та ін.) особливе місце відведене концептуалізації соціальної драматургії, яка за своєю суттю є теорією символічних форм рольової поведінки. Гофман, опираючись на традицію сприйняття соціального життя як театру і захоплюючись ідеями нідерландського історика Й. Гейзинга, доводить метаформу «життя – це гра». В основі його концепції лежить ідея гри як незаперечної умови існування людей, необхідного способу соціального життя. Гофман користується театральною термінологією і, ототожнюючи членів суспільства з акторами, докладно досліджує технологію їхніх повсякденних рольових дій. Абстрагуючись від цілісності особистісних характеристик, він розглядає особистість саме як носія найрізноманітніших ролей.

Гофман обстоює тезу, за якою людина в процесі соціальної взаємодії здатна не лише дивитися на себе очима партнерів, а й коригувати власну поведінку відповідно до її очікувань, аби створити про себе найбільш сприятливе враження та домогтися найбільшої вигоди від самої участі у взаємодії.

Учений вводить поняття «фасад» виконання ролі, під яким розуміє стандартні виражальні засоби, зумисне чи мимоволі використовувані виконавцем певної ролі. При цьому «соціальна драматургія» Гофмана вельми суттєвого значення надає, так би мовити, місцю рольової взаємодії, виокремлюючи «авансцену», де безпосередньо здійснюється ця взаємодія, і «лаштунки», де відбувається діяльність, що має стосунок до виконання ролі, але залишається невідомою партнерові. Увесь цей специфічний понятійний апарат слугує Гофманові для майстерного опису тонкощів успішної поведінки індивіда під час виконання найрізноманітніших ролей як міжособистісного, так і широкого соціального діапазону, у тому числі й політичних. Однак успішне виконання ролі тлумачиться суто в аспекті отримання її виконавцем особистої вигоди – незалежно від того, якими є результати його діяльності для суспільства чи бодай окремої соціальної групи.

Соціальне життя в драматургічному аналізі Гофмана постає нескінченною «інформаційною грою». Усі соціальні актори намагаються стати її досвідченими гравцями (акторами), щоб уміти майстерно подавати себе, досягти мети й одночасно правильно відгадувати справжню сутність і наміри соціального партнера.

Центральним поняттям вчення Гофмана є концепт «Я-сам як маска», «Я-сам як представлений образ ролі», де межі того, що та Кого можна представляти, зумовлюються «сценою» та «реквізитом». Результат такої постановки залежить від двох чинників: характеру її творців («режисера», «сценариста», «сценарію» тощо) та підтримки (чи невідтримки) дійства публікою. Причому ключове місце у «драмі» Гофмана відведено саме аудиторії, оскільки без неї не відбудеться жодна вистава. Важливо, що в розумінні дослідника актор соціальної драми може виступати як разом із іншими акторами, так і соло. В останньому випадку він стає публікою для самого себе, і тоді «Я» вже розмовляє із собою (self) або із узагальненим іншим. Таким чином, Гофман представляє символічну взаємодію як форму гри, яка будується на багатьох структурних пластах, що і визначають власне її образи, стилістику та драматургію [4, с. 78].

До вивчення політичного акціонізму з позицій методології символічного інтеракціонізму, може, були застосовані й концептуальні підходи, запропоновані американським дослідником К.Д. Бурком (зокрема, у його праці «Символіка мотивів» (1963) та ін.).

Пояснення авторської концепції символічної дії Бурк починає із відмінностей між «дією» та «числим рухом». «Дія» в його трактуванні є своєрідною поведінкою на протигагу екстрасимволічним і несимволічним діям природи. Тому дія в розумінні Бурка завжди є символічною дією. Символ,

за визначенням Бурка, це «словесна паралель візріців досвіду». У його розумінні, символ володіє значними комунікативними можливостями, що часто виявляються на підсвідомому чи навіть несвідомому рівні. Поєднуючи художній символ із емоційними проявами письменника та читача, Бурк вважає за можливе поділяти символи на: «гумористичні», «сатиричні», «трагічні» та «комічні».

Символічні дії Бурк розглядає як дії «драматизовані» та описує їх у термінах «драматичної пентагми»: акт, сцена, діяч, засіб дії, мета. Теоретичні межі, запропоновані Бурком, роблять можливим розгляд широкого кола дій у супроводі широкого спектра мотивацій. Різні елементи чи комбінації елементів у його «пентагмі» є силами, що формують дії та мотиви, пов'язані з ними.

Одним із найвідоміших представників символічної антропології є британський та американський дослідник В.У. Тернер, увага якого зосереджена на символічних системах, що об'єднують людські спільноти в різного роду більш чи менш стійкі форми (праці «Ритуальний процес: структура і антиструктура» (1969), «Драми, сфери і метафори: символічна дія в людському суспільстві» (1974), «Антропология досвіду» (1986) та ін.).

Символи та системи символів, символічна класифікація для Тернера не є статичними: вони включені в дію (звичай, ритуал, церемоніал та ін.) і в цьому розумінні повинні бути зрозумілими в їх реальній роботі, у «виконанні», в конкретності та динаміці як «ритуальний процес». Звідси інтерес ученого до феномена гри, драматичної процесуальності, сучасних театралізованих експериментів (гепенінг, перформанс та ін.). На думку В. Тернера, ритуал можна розглядати як мову, елементарними структурними компонентами якої є символи, стверджуючи, що групи символів можуть бути вибудовані так, щоб скласти повідомлення, у якому певні символи функціонують аналогічно частинам мови і в якій можуть існувати умовні правила поєднання.

Соціодраматургічний підхід як І. Гофмана, так і В. Тернера полягає в тому, що людська активність розглядається не лише як така, що певним чином зречевлена в ролі, а також є деякою сукупністю взаємовпорядкованої рольової взаємодії. Вона розгортається у вигляді певної соціальної вистави, де окремі агенти колективної взаємодії більш-менш вдало розгортають запозичений чи вироблений самостійно сценарій колективної поведінки, а певна сукупність послідовно пов'язаних між собою й формально взаємно регламентованих і координованих дій являє собою певну колективно зіграну виставу. Тепер соціальна роль уже виступає не тільки і навіть не стільки «динамічним аспектом статусу», скільки особливою «партією» щодо автономного суб'єкта соціальної взаємодії [5, с. 10].

За концепцією іншого представника соціодраматургічної школи, Г. Дж. Мак-Колла, людина є

істотою, яка паралельно існує в двох різних світах – природно-біологічному та символічному. З одного боку, вона живе у світі ідей, але з іншого – постійно має справу з речами, створеними передусім фізичною силою, аніж свідомістю, швидше шляхом раціонального вибору, аніж за допомогою ідеальних понять. І, як наслідок, людина маніпулює речами, які лише частково розуміє, а її власний розум мало зрозумілий навіть їй самій. Звідси, будучи «інтроспективною твариною», що існує в соціальному середовищі, індивід змушений обмежувати не тільки свої дії, але й вчинки інших. Через нечіткий зміст ідей він стає «риторичним», тобто має схильність переконувати як самого себе, так і інших у тому, що він сам конструює ситуацію. Внаслідок цього реальність для людини стає чимось сумнівним, компромісним, узаконеним.

Загалом символічний інтеракціонізм як загальнотеоретичний метод розкриває зміст і інтенсивність можливостей політичних взаємодій. Ця інтеракція (взаємодія) залежить від розуміння смислових значень зовнішніх стимулів (слів, предметів, логічних конструкцій). Як слушно зауважує Л. Скідін, соціальна вистава в контексті символічно-інтеракціоністських теорій є формою «колективної (міжсуб'єктної) взаємодії, у якій соціальні актори презентують себе непрямо, опосередковано, найчастіше у вигляді деякої метафори, що уречевлюється у формі (вигляді) умовних пропозицій, на основі ігрових форм» [5, с. 13]. Методологія символічного інтеракціонізму уможливує розгляд різноманітних проявів громадсько-політичного акціонізму через призму їх символічних змістів, призначених для модерування вистави й самопрезентації соціальних акторів, які поділяються в найбільш загальному вигляді на гравців (наприклад, перформер) та публіку.

Аналіз практик політичного акціонізму неможливо, на нашу думку, аналізувати, оминаючи методологію постмодернізму (Ж. Дерріда, Ж. Бодрійяр, Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі, Ю. Крістева, Ж.-Ф. Ліотар, М. Фуко, З. Бауман, У. Еко, І. Гассан та ін.), а також його теоретичне підґрунтя – постструктуралізм [3, с. 45]. Найперше основу філософії постмодерну становлять теорія симулякра Ж. Бодіяра («Символічний обмін і смерть» (1976), «Симулякри та симуляції» (1981)), деконструкції Ж. Дерріди («Про граматику» (1967), «Письмо та відмінність» (1967)), шизоаналізу Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі («Анти-Едіп» (1972) та ін.).

Стилістика постмодернізму нерозривно пов'язана з політикою. Як методологія, постмодернізм є новим напрямом у соціальній теорії, який ставить за мету пояснити у тому числі й акціоністські практики в суспільно-політичному житті. В основі постмодернізму – недовіра до тотальності та схильність до парадоксів, акцентування на соціальних «розламах», заперечення автори-

тетів, сильних лідерів, авторитетних держав, домінування іронії, яка виявляється у грі, алегоріях у політиці, літературі, мистецтві, змішування звичних жанрів, творчих стилів, методів.

Ми обґрунтовуємо доцільність застосування постмодернізму як теоретико-методологічної засади в дослідженнях політичної теорії, у тому числі новітніх суспільно-політичних практик акціоністів. Постмодернізм шукає нові трактування свободи – маргінальні, розташовані за межами структури, де немає тотального контролю з боку влади. Постмодернізм базується на якісно нових підходах до будь-яких цінностей, переоцінки базових політичних цінностей, із допомогою яких раніше описувалася реальність.

Якщо посплатися на розгляд політики Ж. Бодріаром [1; 2], то він справжню природу політичного вбачає у чистій грі знаків, яка не обтяжує себе ніякою історичною чи соціальною «істиною», але, навпаки, грає на її відсутності. Бодріар зазнав впливу концепцій ігрової культури, що набули широкого поширення значною мірою завдяки роботі Й. Гейзинга «Номо Ludens» (1938), у якій були окреслені усі риси гри: свобода, невимушеність, антиутилітаризм, сакральність, наявність власного ігрового простору, здатність гри до припорошення реальності.

Простір політичного в тлумаченні постмодерністів, зокрема Ж. Бодріара, визначений передусім формою знакової подачі сенсу, різноманітних кодів його поєднання, що формують собою стратегію. У новітній час політика набула неконфігуративності, а політичне перетворилося у своєрідний спектакль, розіграний в умовах повсякденного життя перед спраглим до видовищ громадянином.

У постмодерній політиці однією з домінуючих є саме гральна функція (політика як гра). Гравці ж є заручниками, провідниками цієї функції. Ця думка відображена у працях мислителів-постмодерністів.

Отже, на нашу думку, для вивчення таких новітніх акціоністських практик, якими є політичний перформанс, гепенінг, стрит-арт та ін. найбільш відповідними є методології символічного інтеракціонізму та постмодернізму. Вони з різних підходів аналізують ці новітні форми політичної активності, уможливлючи багатосторонність політологічного аналізу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бодріар Ж. Символічний обмін і смерть / Ж. Бодріар ; пер. з фр. Л. Кононовича]. – Львів : Кальварія, 2004. – 376 с.
2. Бодріар Ж. Симулякри і симуляція / Ж. Бодріар. – К. : Основи, 2003. – 232 с.
3. Гарбадин А. Специфіка методологічного застосування постмодернізму у межах політичної науки / А. Гарбадин // Вісник Севастопольського НТУ. Серія «Політологія». – 2011. – Вип. 123. – С. 45–49.
4. Гулай В.В. Політичні ідеї представників символічного інтеракціонізму / В.В. Гулай, І.Р. Малик // Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : [підручник] : у 2 т. / [Т.В. Андрущенко, О.В. Бабкіна, В.П. Горбатенко та ін.] ; за заг. ред. Н.М. Хоми. – Львів : Новий Світ-2000, 2016– . – Т. 1. – 2016. – С. 62–83.
5. Скідін Л.О. Символічно-інтеракціоністська рефлексія соціальної системи як різновиду ігрової взаємодії : автореф. дис. ... канд. соціол. наук / Л.О. Скідін ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2010. – 16 с.